

Haluk Gerger (1948, Ankara)

1971’de Beyrut Amerikan Üniversitesinden mezun oldu. ABD Johns Hopkins Üniversitesinde uluslararası ilişkiler dalında yüksek lisans yaptı, Stockholm Üniversitesi ve Oxford Üniversitesinde lisansüstü eğitim gördü. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde doktora yaptı. Aynı fakültede öğretim üyesiyken, 6 Kasım 1982’de görevine son verildi.

Aydınlar Dilekçesi’nin (1984) Yazmanlar Kurulu üyesiydi; “Dilekçe Davası”nda Ankara Sıkıyönetim Askeri Mahkemesinde yargılandı ve aklandı. İnsan Hakları Derneği kurucularındandır. Çeşitli gazete ve dergilerde yazdı. *Özgür Gündem* gazetesi yayın kurulu başkanlığında bulundu. 1986-94 yılları arasında, BM Dernekleri Dünya Federasyonu Yönetim Kurulu ve 1993 New York Körfez Savaşı Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi üyeliğinde bulundu. Darmstadt Teknik Üniversitesinde ve Darmstadt Uygulamalı Bilimler Üniversitesinde misafir profesör olarak ders verdi. Deniz Gezmiş anısına düzenlenen bir toplantıya yolladığı yazılı mesaj nedeniyle 26 Ekim 1994’te tutuklandı, 16 ay hapis yattı. 1998 yılını da Gündül Cezaevi’nde geçirdi.

Yayınlanmış kitaplarından başlıcaları şunlardır: *Soğuk Savaş’tan Yumuşamaya* (1980, Işık Yayıncılık); *Mayınlı Tarlada Dış Politika* (1982, Hil Yayınları); *Nükleer Tehlike* (1983, Bilim ve Sanat Yayınları); *Yıldız Savaşları: Teknolojisi, Sorunları, Tehlikeleri* (1985, Kalem Yayıncılık); *O Yıllar* (1987, Dost Kitabevi); *Emekçiye Mektuplar-1: Yeni Dünya Düzeni, Türkiye ve Sosyalizm* (1994, Belge Yayınları); *Emekçiye Mektuplar-2: Türkiye’nin Düzeni ve Kürt Sorunu* (1995, Belge Yayınları); *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: “Soğuk Savaş’tan “Yeni Dünya Düzeni”ne* (1998, Belge Yayınları; Genişletilmiş ve güncelleştirilmiş 3. basım: 2012, Yordam Kitap; Almancası: *Die Türkische Außenpolitik nach 1945*, Neuer ISP Verlag, 2004); *Kan Tadı: Belgelerle ABD’nin Kara Kitabı* (2003, Ceylan Yayınları; 6. basım: 2012, Yordam Kitap); *ABD, Ortadoğu, Türkiye* (2006, Ceylan Yayınları; Genişletilmiş ve güncelleştirilmiş 5. basım: 2012, Yordam Kitap; Almancası: *Widerstand im Nahem Osten: Die Politik der USA, der Westmächte und der Türkei gegen die arabischen Länder von 1945 bis in die Gegenwart*, Frankfurt, Zambon Verlag, 2013); *Sık Sorulan Sorular* (2007, Ceylan Yayınları), *Canavarın Ağzında: ABD Komünist Partisi Tarihi, 1919-1959 – Cilt I: Kuruluş ve Çocukluk Dönemi; Cilt II: Çocukluk Hastalığından Ergenlik Krizlerine; Cilt III: Çürüme ve Çözülüş* (2015, 2017, 2018, Yordam Kitap), *Anti-Marksist Devrimcilik* (2022, Yordam Kitap).

Türkiye Yayıncılar Birliği Düşünce Özgürlüğü Ödülü (1995); Çağdaş Gazeteciler Derneği İnsan Hakları Ödülü (1994, 1998); Hellman-Hammett Düşünce Özgürlüğüne Katkı Ödülü (1996); Çağdaş Gazeteciler Derneği Yılın Araştırması Ödülü (2006, ABD, Ortadoğu, Türkiye kitabıyla) sahibidir.

Haluk Gerger

Yordam Kitap: 484 • Geçmişten Geleceğe **Sosyalizm** Dizisi
Sovyetler Birliği'nin Çöküşü • Haluk Gerger • ISBN 978-605-172-828-5
Kitap Editörü: Berfin Aksoy • *Kapak ve İç Tasarım:* Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım:* Temmuz 2026
© Haluk Gerger, 2026; © Yordam Kitap, 2026

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Kuloğlu Mah. Altıpatlar Sokak Çubukçu Çıkmazı No.1/A Beyoğlu-İstanbul
Tel: +90 212 528 19 10 • **W:** www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap • <https://bsky.app/profile/yordamkitap.bsky.social>

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

SOVYETLER
BİRLİĞİ'NİN
ÇÖKÜŞÜ

Geriye Doğru Bir İz Sürme

GEÇMİŞTEN GELECEĞE SOSYALİZM

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	13
I GİRİŞ	17
II MODERNLEŞME-BİRİKİM	54
A. ÖZEL BİR KAVŞAKTA SOVYETLER BİRLİĞİ: YENİ EKONOMİK POLİTİKA (NEP)	54
B. LENİN SONRASI KRİZ, NEP SORUNU, İÇ KAVGA	59
1. Saflaşmalar, Kavga ve Tasfiye	62
2. Galiplerin Geçici Mutabakatı: 15. Parti Kongresi	81
C. BİRİKİM	88
1. Kapitalizmde İlksel Birikim	88
2. Sovyetler Birliği'nde İlksel Birikim	99
D. KOLEKTİVİZASYONA DOĞRU	107
E. BÜYÜK KOPUŞ-DÖNÜŞÜM	115
1. Kolektivizasyon Hamlesi	116
2. Kısa Bir Ara: Geçici Geri Çekilme	125
3. Yeniden Saldırı	130
4. Sanayileşme: Sınıfa Nihai Darbe	135
F. LENİN'E DÖNMEK	161
G. MODERNLEŞME: GENEL DEĞERLENDİRME	173
1. Nesnel Sonuçlar	179
2. Türkiye Örneği	191
3. Genel Deneyim	201
H. TEORİK SORUNLAR	214
1. Altyapı-Üstyapı	214
2. Sınıf: Tanımı ve Kapsamı	224
3. Teori ve Sovyet Gerçekliği	231

III YIKIMIN TOHURLARI	241
A. DEVLET VE MİLLET	241
1. “Büyük Rus”tan Sovyetik Millet İnşasına	243
2. Tarihle Oynamak	270
3. Devlet Fetişizmi	318
B. KOPUŞTAN DÖNÜŞÜME YENİ KADROLAR	
VE YENİ İNŞA	334
1. “Lenin Seferberliği”	335
2. Değişen Kompozisyon, Yeni Kadrolar, Devlet ve Parti	342
C. DEVLET TERÖRÜ VE TASFİYE	357
1. Şiddet Dalgasının Sonuçları	368
2. Yenilere Yer Açmak	378
D. ŞİDDET, SOVYETİK POPÜLİZM VE YENİ DÜZEN	383
E. İMTİYAZ: MEKANİZMALAR VE DİNAMİKLER	403
F. “İŞÇİ DEVLETİ”NDEN “HALK DEVLETİ”NE	424
IV SINIFLAŞMA	433
A. ASYA TİPİ ÜRETİM TARZI (ATÜT)	438
B. ZİLYET VE MÜLKİYET	457
1. Devletin Rolü ve Sovyetik Tarz	464
2. Sömürü Dinamikleri ve Devlet	468
C. SINIFLAŞMA HAREKETLİLİĞİ	482
D. SINIF OLUŞUMU: KENDİNDE SINIF-KENDİ İÇİN SINIF ..	501
E. ÇÜRÜME, KRİZ VE YIKIM	529
KAYNAKÇA	557
DİZİN	571

TEŞEKKÜR

Hep yanı başımda, yardıma hazır dostum Cengiz Arın ve uzaklardan kardeşim Hacı Orman metni okudular; değerli görüş, öneri ve eleştirilerini benimle paylaştılar. Onlara, Yordam'a, kitaba çok emek veren ve önemli katkılarda bulunan editör Berfin Aksoy'a, dipnotları gözden geçiren İlayda Cantaş'a, ayrıca kitabın yayına hazırlanması ve basımında emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Volkan Alıcı'nın yardım ve katkıları olmasaydı bu kitap basılamazdı; kendisine ayrıca şükranlarımı sunuyorum.

“GEÇMİŞTEN GELECEĞE SOSYALİZM” DİZİSİ HAKKINDA

Emperyalist savaşın insanlığa korkunç acılar ve yıkımlar yaşattığı bir ortamda başarıya ulaşan 1917 Büyük Ekim Sosyalist Devrimi, Rusya’da burjuvazinin egemenliğine son verdi, işçilerin ve yoksul köylülerin iktidarını ilan etti. Tarihte bir ilki gerçekleştirerek attığı cesur adımlarla dünya emekçi sınıflarına iyimserlik ve coşku yaydı, umut aşıladı. Süregiden vahşi savaşların, her tür adaletsizliğin ve tüm bunların kaynağındaki emek sömürsünün dünya yüzünden silinebileceğine dair güçlü bir beklenti ve inanç kitleleri sarmaya başladı. 20. yüzyıl, bu büyük devrimin ve onun yarattığı politik atmosferin tetiklediği, başarılı veya başarısız mücadelelerin damgasını taşıdı.

Ne var ki, umutla başlayan yüzyıl, derin bir umutsuzlukla kapandı. SSCB ve Doğu Bloku çözülerek tarih sahnesinden çekildi. Kapitalizm, Ekim Devrimi’nin doğduğu topraklarda zaferini ilan etti.

Kimsenin kayıtsız kalamayacağı bu durumun emperyalist gerici-likte yarattığı sevinç sınırsız oldu. Onlara göre Ekim Devrimi, tarihin olağan seyri içinde bir sapmayı temsil ediyordu; sosyalizm insan doğasına aykırı totaliter bir sistemdi; SSCB’nin çözülüşüyle birlikte, tarih, olağan yatağı olan kapitalizm içinde ilerleyişini sürdürecekti!

Peki sosyalistler için bu yenilginin anlamı neydi? Nasıl değerlendirilmeli, ne gibi dersler çıkarılmalıydı?

Soruyu basitçe şöyle de sorabiliriz: İşçi sınıfı, başta Rusya’da olmak üzere 20. yüzyıl boyunca giriştiği mücadelelere, kazandığı kısımları ve dönemsel başarılarla rağmen, sonuçta neden kaybetti?

Bu konuda bugüne kadar gerek dünyada gerekse Türkiye’de önemli tartışmalar yürütüldü; geçmiş döneme ilişkin çeşitli belgeler yayımlandı. Tartışmaların derinleştirilmesi, yaşanan ve muazzam dersler içeren bu sürecin değişik yönleriyle incelenmesi bize göre bir ihtiyaç olmaya devam ediyor. İleri işçiler, sol çevreler, sosyalizme gönül vermiş, hayatının bir döneminde sosyalizme bağlanmış insanlar, zihinlerini meşgul eden sorulara yanıt verecek kaynaklar arıyor.

Bu saptamadan yola çıkan Yordam Kitap, içinde 20. yüzyılın sosyalizm pratiğini –odağında Ekim Devrimi ve onu izleyen uygulamalar olmak üzere– değişik yönlerden ele alan, sürecin anlaşılmasına hizmet eden ve geleceğe dair perspektifler sunan kitapların yer alacağı bir dizi başlattı. “Geçmişten Geleceğe Sosyalizm” adını verdiğimiz bu dizi kapsamında, bu konuya eğilen okurların başvurmadan edemeyecekleri küçük bir kitaplık oluşturmaya çalışıyoruz.

Ağırlığı, Marksizmin metodolojisine dayanarak süreci irdeleyen düzeyli kuramsal değerlendirmeler oluşturmakla birlikte, anı, röportaj, belge türü eserler de dizide yer alıyor. Konunun ilgililerine, Marksizm çerçevesinde çok yönlü bir tartışma ve derinleşme ortamı sağlamayı hedeflediğimiz için, çok farklı sonuçlara varan eserler, bu dizi içinde yan yana geliyor. Başka bir deyişle okurlara, konu hakkında tartışılmaz doğruları açıklayan kitaplar sunmak gibi bir amaç gütmüyoruz. Tam tersine, her biri farklı perspektifle ve farklı politik duruşla yazılmış, bazıları pek çok yönden karşıt olabilecek kitapların diziyi zenginleştireceğini, tartışmacı bir nitelik katacağını ve bütünselliğin bunun üzerinden yükseleceğini düşünüyoruz.

* * *

Sovyetler Birliği'nin Çöküşü, 20. yüzyıl sosyalizm deneyiminin en kritik ve en tartışmalı sorularından birine odaklanıyor: Dünya tarihinin seyrini değiştiren bir devrimle kurulan Sovyetler Birliği neden ve nasıl çözüldü? Haluk Gerger, bu soruya yanıt ararken çözülüş sürecini yalnızca son dönemin gelişmeleriyle açıklamakla yetinmiyor; okuru, çöküşün kökenlerini araştırmak üzere Sovyet tarihinin daha erken evrelerine götürüyor. SSCB'nin yükselişi, dönüşümü ve nihai dağılması arasındaki bağlantıları tartışan bu çalışma, sosyalizmin tarihsel deneyiminden ders çıkarmaya çalışan okurlar için önemli bir tartışma zemini sunuyor.

Sovyet deneyiminin mirası üzerine yürütülen güncel tartışmalara özgün bir katkı yapan bu kitabın, “Geçmişten Geleceğe Sosyalizm” dizisinin temel amaçlarından biri olan eleştirel değerlendirme ve yeniden düşünme çabasını zenginleştireceğine inanıyoruz.

Yordam Kitap

ÖNSÖZ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ve onun nihai yapısının mimarı Stalin'in, bir asırdır yeryüzünün her yanında yüz milyonlarca insanın kaderini biçimlendiren mirasının etkileri, kapitalist barbarlığın insanlığı tutsak aldığı günümüzde "sosyalizmin krizi" içinde yeniden üretilerek varlığını sürdürüyor. Tam da Marx'ın yazdığı gibi: "Tüm ölmüş kuşakların geleneği, yaşayanların beyinlerine bir kâbus gibi çöker. Ve tam da şeyleri ve kendilerini dönüştürmekle, henüz ortada bulunmayan bir şeyi yaratmakla uğraşır göründüklerinde, tam da böylesi devrimci bunalım çağlarında, korku içinde geçmişin ruhlarını yardıma çağırır, dünya tarihinin yeni sahnesini eski oldukları için saygı duyulan giysilerle ve devralınan bir dille oynamak üzere, onların adlarını, savaş sloganlarını ve kostümlerini ödünç alırlar."¹

Bu "kâbus"u çözümleme çabasından doğan çalışmanın amacını ve yaklaşımını açıklamakla başlamak gerekiyor. Öncelikle şunu vurgulamalıyım: Doğruyu bulmak, göstermek, öğretmek türünden amaçlar bu çalışmada yer almıyor. Marx, bilimsel çalışmayı, "geleceğin aşçı dükkânları için tarifler" yazmak değil, "verili olguların eleştirel analizini yapmak" olarak tarif eder. Bu çalışmada yeni ezberler için "tarifler" yoktur, eleştiri ve demokratik tartışma ile ilerleme çabası vardır. Hep birlikte öğrenmeye çalışmak dışında bu "kâbus"tan başka bir çıkış yolu bilmiyorum. Doğruyu aramanın ön koşulunun yanlışları saptamak, bakınca görmek, görebilmek olduğu düşüncesinden hareket ediyorum. Doğruya giden yolun açılması için önce o yolun temizlenmesi gerekir. Tarihin çöp tenekesinde birikmiş yanlışları dökmek, bu yolu yürüme iddiasındaki genç kuşaklara karşı bir sorumluluktur.

1 Karl Marx, *Louis Bonapart'ın 18 Brumaire'i*, çev. Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, 2016, s. 20-21.

Hele de yanlışın değirmenine su taşımış eski kuşaklar için bu sorumluluk daha da anlamlıdır. Ummana karınca kararınca taşınmış bir damlacık su bile, bir vebal olarak döner karıncanın en küçüğüne.

Bolşevik Devrimi'nin ve onun ürünü olan tarihin ilk işçi-köylü devletinin "sınıfsız toplum" rotasından çıkarılıp vahşi bir kapitalist dönüşümle sonlandırılması gerçeğiyle yüzleşilmeden, bu kâbusun ağır yükünden kurtulmadan krizden çıkılamaz; insani kurtuluşun büyük düşüne yeniden hayatıyet kazandırılmaz. Dahası, barbarlığa ve oradan yok oluşa sürüklenişin önüne geçilemez. Bunun için "Büyük Çöküş"ün kaynaklarını belirlemek zorunludur. Elinizdeki çalışmada bu kaynaklar, Stalin'in "Büyük Kopuş-Dönüşüm" hamlesi ve ardından dayatılan inşa sürecinde aranmaktadır.

Arayışı, Sovyetler Birliği'ndeki çürüyüş ve çöküşün en sondaki "mezar kazıcıları"ndan değil, onları var eden kaynaklardan başlatıyoruz. Kişileri, kurumları, dinamikleri ve zihniyetleri mümkün kılan; onları bu işi yapacak kadar güçlendiren, kısacası "sonra"yı yaratan şeyi arıyoruz. Tohumu atanı, ilk sonuçları devşireni; o ünlü "zorunluluklarla örülmüş" geçiş sürecinin altyapısını döşeyen mekanizmaları ve dinamikleri inceliyoruz. Sondan değil baştan, yapandan değil yaptırandan, binanın yıkılışından değil ilk harcın karılışından ve çürük temelin atılışından hareket ediyoruz.

Stalin'e ve yönetimine/dönemine nesnel ama eleştirel bakmak; bağlantılı verileri ayrıntılı araştırmayla sistematik biçimde ve Marksizmin perspektifiyle toparlayıp sunmak, uygun yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle hipotez ve iddiaları, görüş ve yorumları, teorinin yol göstericiliği eşliğinde dönem pratiğinin incelenmesinde sınamak anlamlı olacaktır. Acımasız sorular sorulmalı ancak yanıtların arayışında gerçeklere saygılı, nesnel ve hak yemez olunmalıdır. Gerçeğe ulaşmak için yalnızca sorulardan değil yanıtlardan da korkmamak gerekir. Sonuçta bu soruların nihai yanıtları, örgütlü hareketin pratiği içinde bulunacaktır. Bu konudaki araştırmalar, esas olarak bu yolu açmaya yönelik olduklarında anlam kazanır.

Öğrenerek yolu bulmak için hep birlikte çalışmanın vazgeçilmezi, eleştiri ve uygar tartışmadır. İskoçyalı Marksist Neil Davidson, solun

eleştiri anlayışındaki “başlıca günahlar”a ilişkin şu tespiti yapıyor: “Biri, eleştiri yapanın kitabı aslında okumamış olmasıdır. Sosyalist yayınlarda bunun [nedeni] yorumcunun mensup olduğu parti ya da fraksiyonun görüşlerinden hareketle yazarın pozisyonunu zaten ‘bildiği’nden, sadece Leninizmden filan ilkesiz biçimde koptuğunu birkaç alıntıyla ifşa etmeyi seçmek dışında, boşuna zaman kaybetmemek için onun tam olarak ne yazdığına bakmamaktır. Bir diğeri, yazarın, yorumcunun desteklemiş olduğu belirli bir pozisyonu eleştirdiği, ancak yorumcunun bu eleştirilere yanıt vermek yerine, orijinal pozisyonunu daha da vurgulamakla yetindiği durumlardır. Yine bir diğeryse ... eleştirmenlerin, yazarların yazdıklarını, çoğu zaman onlara eleştirmesi daha kolay veya daha uygun görüşler atfedip kasıtlı olarak tahrif etmeleridir ki, bu da ... siyasi tartışmaları bütünüyle değersizleştirmek için mükemmel bir stratejidir.”²

Durum bizim coğrafyamızda çok daha hazindir. Burada, çoğunlukla, geri kalmışlığın sosyokültürel arterlerinde dolaşıp karanlık dehlizlerin bulanık sularından kusulan “yalan, iftira ve küfür”, eleştiri diye pazarlanmaktadır “sosyal medya” piyasasında. Buna, devrimci proleter alanda hegemonya kurmuş düşünsel fukaralığın yıkıcı saldırılarını da eklemek gerekir. Bunlar, burjuvazinin klasik “görmezden gelerek” suskunlukla öldürdüğünü, sahte sol demagojinin şamatasıyla gömme görevini üstlenirler aslında. “Profesyonel aydınlar”ın kişisel rant toplamaya dayalı, içi boş ama dışı keskin “işleri gereği yazma” görevi ve demagojinin şamatasını pompalayarak getiriye açık artırmaya çıkarması ise başka bir “eleştiri faaliyeti”dir. İşte bu türden “günahlar”la demokratik tartışma katledilmekte; eleştiriden öğrenmenin, tartışmayla ilerlemenin önü böyle kesilmektedir. Sonuçta, yanlışları, eksiklikleri ve fazlalıkları gösteren; yeni bulgulara, verilere, yol ve yöntemlere işaret eden pek çok ciddi ve öğretici eleştiri de çöken sis perdesi ardında kayboluyor. Dahası, gerçek eleştirmen ve yorumcular bu *show* sahnesinden inip kenara çekiliyorlar. Umarım

2 Neil Davidson, “Why Marxism Needs the Concept of Bourgeois Revolution”, *The Davidson Debate: Bourgeois Revolutions in Historical Perspective*, der. Steve Edwards, Leiden: Brill, 2025, s. 65.

bu kitap söz konusu engellere takılmadan, asıl muhatabı olan genç işçiler ile ciddi araştırmacıların hiç olmazsa bir bölümüne ulaşır ve bu arada nesnel eleştirilerle eksiklikleri ve yanlışlıkları gösterilir, düzeltilir.

Sovyetler Birliği ve Stalin, sosyal bilimler alanında üzerinde en çok yazılan ve tartışılan konuların başında gelmektedir. Üstelik ideolojik önyargılarla yüklü olması ve kara propaganda boyutunun yaygınlığı, bu alanda çalışmayı daha da çetrefilli hale getirmektedir. Konu; ekonomiden antropolojiye, tarihten siyaset bilimine uzanarak psikoloji, felsefe ve hukuk gibi pek çok disiplini ve karmaşık teorik sorunları kapsadığından, kitabın birçok bölümünde sözü, güvenilir bulduğum, özellikle Rusça bilen uzmanlara bırakmayı tercih ettim.³ Verilerin doğruluğunu da farklı kaynaklardan denetlemeye özen gösterdim. Bu yüzden metinde çok sayıda ve yer yer uzun alıntı bulunuyor. Bunlara, kendi anlatımlarına sadık kalmak amacıyla Marx, Engels, Lenin ve Stalin'in metinlerinden yapılan aktarmalar da eklenince sayı daha da arttı.

Bununla birlikte şunu da unutmamak gerekir: Burada tek bir kitapta incelenen sanayileşme, milliyetçilik, bürokrasi, sınıf-sınıflaşma ve şiddet gibi konular literatürde genellikle ayrı ayrı ele alınıp incelendi ve her biri üzerine kapsamlı çalışmalar yayınlandı. Üstelik elinizdeki kitap, ayrıntılandırılması gereken pek çok teorik-felsefi sorunu da içeriyor; bazen birden fazla kavram kısa bir paragrafın hatta tek bir cümlemin içine sıkıştırılıyor. Bu iki sorun, devasa bir konuyu tek ciltte mümkün olduğunca ana boyutlarıyla incelemenin bedeli olarak okumayı zorlaştırdı. Okurun hoş görmesini dilemekten başka çare bulamadım.

Ocak, 2026

3 Ben bu çalışmayı tamamladıktan sonra yayınlanan ve dolayısıyla yararlanmadığım iki kitabı, ayrıca Nihat Akseymen'in sonradan kullandığı adıyla kaleme aldığı ve vefakâr yoldaşlarının internete de erişime açtığı bir çalışmasını burada zikretmek isterim: Sinan Derişoğlu, *Sovyet Deneyi ve Yarının Sosyalizmi*, İstanbul: Canut Yayınları, 2025; Alper Öztas, *SSCB'de Sosyalizmin Çözülüşü: Komünistlerin Marksizm ile Sınırı*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2025; Rıza Yörükoğlu, *Ütopik ve Bilim Dışı Sosyalizm: Sovyetler Birliği Deneyinin Dersleri*, İstanbul: Alev Yayınları, 2002.

GİRİŞ

Yüzleşilen her şey değiştirilemez.
Ama yüzleşmeden de hiçbir şey değiştirilemez.
Tarih geçmiş değildir. Bugündür.
Tarihimizi sırtımızda taşıyoruz.
Tarihimiz biz kendimiziz.
Değilmiş gibi davranıyorsak,
sözcüğün tam anlamıyla suçluyuzdur.

James Baldwin

Stalin, 25 Kasım 1936'da yeni Sovyet Anayasası üzerine yaptığı konuşmada şöyle demektedir:

[E]konominin bütün alanlarında sosyalist sistemin zaferi gerçekleşmiştir. ... Bunun anlamı, insanın insan tarafından sömürülmesinin ortadan kaldırıldığı, yok edildiği, üretim araç ve gereçlerinde sosyalist mülkiyetin, Sovyet toplumumuzun sarsılmaz temeli olarak yerleştiğidir. ... Toplumumuzun sınıfsal yapısı da değişmiştir. Toprak sahipleri sınıfı, bilindiği gibi, iç savaşın zaferle sonuçlanmasıyla birlikte tasfiye edilmişti. Öteki sömürücü sınıflara gelince, onlar da toprak sahipleri sınıfının kaderini paylaşmışlardır. Endüstride kapitalist sınıf kayboldu. Tarımda Kulak sınıfı kayboldu. Ticaret alanında tüccar ve spekülâtörler kayboldu. Böylece bütün sömürücü sınıflar tasfiye edilmiştir. ... Sovyet toplumumuz, esas itibarıyla sosyalizmi gerçekleştirmiş, sosyalist toplumu kurmuştur, yani Marksistlerin genellikle komünizmin birinci ya da alt aşaması dediklerini gerçekleştirmiştir. ... Sovyetler Birliği için sosyalizm artık kazanılmış ve ulaşılmış bir şeydir.¹

1 "SSC Birliği Anayasa Taslağı Üzerine: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği VIII. Olağanüstü Sovyet Kongresine Sunulan Rapor", J.V. Stalin, *Eserler*, C. 14, çev. Süheyla Kaya, İstanbul: İnter Yayınları, 1993, s. 70-105.

Bu konuşmadan 23 yıl sonra, bu sefer Kruşçev, 27 Ocak 1959 günü 21. Parti Kongresi'ne sunduğu raporunda Sovyetler Birliği'nde "sosyalizmin zaferi"ni muştuluyordu:

Halkımız ... J.V. Stalin'in uzun dönem başında bulunduğu Parti ve onun Merkez Komitesi önderliğinde, ülkeyi sanayileştirme ve tarımı kolektifleştirmede köklü dönüşümler gerçekleştirdi. Bütün zorlukları aşarak, Troçkistlerin, sağcı oportünistlerin, burjuva milliyetçilerinin ve öteki sınıf düşmanlarıyla ajanlarının direnişlerini kırarak, Partimiz ve tüm Sovyet halkı tarihi zaferler kazandı, yeni, sosyalist bir toplum inşa etti. ... Sovyetler Birliği'nde kapitalizmin restorasyonu tehlikesi söz konusu değildir. Ve bu, sosyalizmin zaferinin salt tamamlandığını değil, sonsuza kadar süreceğini gösterir. Dolayısıyla denebilir ki, sosyalizmin tek ülkede inşası ve bunun tam ve nihai zaferi sorunsalı, toplumun tarihsel gelişim süreci içinde çözüme kavuşmuştur.²

18 yıl sonra, 1977'de sıra Brejnev'deydi:

Bundan önceki Sovyet Anayasası'nın kabulünden bu yana geçen 40 yıldan fazla sürede hayatın halkımıza bahsettiği temel şey, gelişmiş sosyalist toplum, dünyadaki tüm halkın ilk devletinin inşası olmuştur. Gelişmiş sosyalist toplum, komünist oluşumun ilk evresi çerçevesinde, yeni sistemin sosyoekonomik olgunlaşmasının doğal aşamasıdır. Bu, Lenin'in sözleriyle, komünizme tedrici geçişin başladığı tam yerleşmiş sosyalizmdir. Bu, tam olarak ülkemizde ulaşılan gelişmiş sosyalist aşamadır. ... Politik sistemde de temel kapsamlı değişiklikler ortaya çıkmıştır. ... Esasta bunlar proletarya diktatörlüğünün bütün halkın devletine dönüşmesinden ibarettir. Partimizi SSCB'de gelişmiş sosyalizmin kurulmuş olduğu sonucuna götüren işte bu nesnel süreçlerdir. ... Gelişim diyalektiği öyledir ki, olgun sosyalist toplum kendisini mükemmelleştirdikçe zamanla komünist topluma dönüşecektir. Bu iki süreci birbirinden ayırmak, aralarına bir çizgi çekmek olanaksızdır.³

2 N.S. Kruşçev, *Control Figures for the Economic Development of the U.S.S.R. for 1959-1965: Report Delivered at the 21st Extraordinary Congress of the Communist Party of the Soviet Union, January 27, 1959*, Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1959, s. 9 ve 132.

3 Leonid Brejnev, "A Historic Stage on the Road to Communism", *World Marxist Review*. C. 20, S. 12, 1977, s. 3-7.

14 yıl sonra, 1991’de, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Başkanı Boris Yeltsin ile iki “komünist” –Ukrayna’dan Kravçuk ve Belarus’tan Şuşkeviç– birlikte bir çizgi çektiler: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarihten silindi.

Sistem, düzen, rejim, sınırlar, sosyal-ulusal bileşim gibi alanlardaki değişiklikler ve dönüşümler devletlerin tarihlerinde görülen şeylerdir ama bir devletin, hem de “süper güç” konumundaki koskoca bir devletin yok olması gerçekten istisnai bir olaydı. Bu pek rastlanmadık dünya-tarihsel olay, SSCB’nin en azılı düşmanlarının en çılgın düşlerinde bile akıllarına getirmeye cüret edemedikleri bir gelişmeydi. Söz konusu olan bir değişim veya dönüşüm değil, yok oluştu. Sovyetler Birliği’ni yıkmak için her şeyi denemiş olan düşman kapitalist-emperyalist kamp için de böylesi bir parçalanmanın ardından gelen tümenden yok oluş beklenmedik, olağanüstü ve şok edici bir gelişmeydi.

Sovyet sistemine en eleştirel gözle bakan, çürüme olgusunu tespit eden ve bu konuda uzun bir deneyime ve çözümleme pratiğine sahip başka cenahlar da böyle erken bir yok oluşu beklemiyordu. Örneğin, Troçkist 4. Enternasyonal’in önde gelen teorisyenlerinden Ernest Mandel, 25 Mayıs 1991’de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde verdiği konferansta, kargaşa içine düşmüş Sovyetler Birliği’nin “10-15 yıl sürecek” bir kritik süreç yaşayacağını öngörerek şöyle diyordu: “Bu süreç içinde klasik, tarihsel çözümlerden hiçbirisi gerçekleşmeyecektir. Bürokratik diktatörlük yeniden inşa edilmeyecektir. Siyasal devrim de başarıya ulaşamayacaktır. Ancak yavaş yavaş, antagonist diyebileceğimiz siyasi güçlerin oluşum süreci yaşanacaktır.” Sovyetler Birliği’ni her şeye karşın bir “işçi devleti” olarak gören anlayıştan hareketle Mandel, “üç kuşaktır ... kapitalist geçmişle tamamiyle kopmuş bir toplum” tespitine dayanıyordu öngörüsünü. Mandel ertesi gün, bu sefer Siyasal Bilgiler Fakültesi’ndeki konuşmasının ardından sorulan bir soruya verdiği yanıtta, “[Sovyetler Birliği’nde] çok küçük bir azınlığı oluşturan ve neoliberalizmi savunan insanların ... iktidara gelebilmeleri[nin] on-on beş yıllık yakın gelecekte gerçekleşme olasılığı çok düşüktür”

diyor ve iyimserliğini “işçi sınıfının direnişinin kırılması”nın zorluğuna dayandırıyor.⁴

Mandel'in konuşmasından yalnızca 7 ay sonra, 25 Aralık 1991 günü saat 19.32'de, Kremlin'deki törende kıvıllık bayrak indirildi ve yerine devrim öncesinin Rusya bayrağı çekildi göndere.

Böyle bir sonucun tahayyül bile edilemediği gerçeği ve Mandel gibi sol gelenekten gelen bir teorisyenin “10-15 yıllık tahmini geçiş süreci” öngörüsü ile ölüm fermanının resmen imzalandığı Yeltsin-Kravçuk-Şuşkeviç anlaşması arasındaki 20-25 haftalık mesafe, Sovyetler Birliği konusundaki analiz açığının ne denli vahim olduğunun somut göstergesidir.

23 Temmuz 1934 günü Stalin, H.G. Wells ile sohbetinde şöyle demişti: “Zengin tarihsel deneyimler, bugüne kadar hiçbir sınıfın yerini gönüllü olarak başka bir sınıfa bırakmadığını öğretiyor. Bunun tarihte bir örneği yoktur.”⁵

Peki kim, hangi iç veya dış güçler yıktı Sovyetler Birliği'ni? Kimler, hangi sınıf ya da katmanlar direndi yıkıma? Tarihte örneği olmayan bir sosyal formasyonu, tarihte görülmemiş biçimde, hangi egemen sınıf neden sahipsiz bıraktı? Proletarya ile müttefikleri –köylüler ve entelijansiya– neden yerlerini gönüllü olarak, en azından ciddi bir direniş göstermeden başka bir sınıfa bıraktı?

Belki de daha 1938 yılında Stalin bu yıkıma ilişkin bir ipucu vermişti:

[B]urjuvaziyi tasfiye ettik, köylülükle kardeşçe işbirliğini sağladık, ... ana hatlarıyla sosyalizmi kurduk. ... Buna bizde, sosyalizmin zaferi ya da daha doğru söylendiğinde tek ülkede sosyalist inşanın zaferi deniyor. Eğer ülkemiz, çevresi bir dizi kapitalist ülkeyle kuşatılmış bir durumda değil de bir adada bulunsaydı, bu zaferin nihai olduğunu söyleyebilirdik.⁶

4 Ernest Mandel, *Ankara Konferansları*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1991, s. 15, 17, 72.

5 Stalin, *Eserler*, C. 14, s. 30.

6 Age., s. 30, 187, 190.

Doğrudur, Sovyetler Birliği'nin yıkılması “dış faktör” –yani Ekim Devrimi'nden itibaren süregelen saldırgan emperyalist kuşatma–dikkate alınmaksızın açıklanamaz ve anlaşılamaz. İkinci Paylaşım Savaşı'ndan sonra, kapitalizmin dünyasında taşlar yerine oturunca başlatılan saldırının ilk planlayıcılarından olan Amerikalı diplomat George Kennan, görevli olduğu Moskova'dan ABD Dışişleri Bakanlığı'na 1946 Şubat'ında gönderdiği raporunda, Sovyetler Birliği'nin “uzun süreli, sabırlı ama sıkı ve dikkatli bir biçimde kuşatılması”nı öneriyor, böylece “kendi içindeki çürüyüş tohumlarının” kışkırtılarak harekete geçirilmesiyle de çöktürülebileceğini belirtiyordu.⁷ 1977-1981 yılları arasında ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı olarak görev yapan Zbigniew Brzezinski ise yarım asırdan fazla bir süre geçtikten sonra, galibin kibirli itirafla şöyle diyecekti: “Sovyetler Birliği'nin politik yenilgisinde Amerika'nın rolü ... gerçekten merkezi önemdeydi. ... Sovyetler Birliği'nin yenilgisi Harry Truman, Dwight Eisenhower, John Kennedy, Lyndon Johnson, Richard Nixon, Gerald Ford, Jimmy Carter ve Ronald Reagan'ın başkanlıklarına yayılmış kırk yıllık ... çabaların sonucuydu. ... Neredeyse bütün ABD başkanları bu sonuca etkin katkılarda bulunmuşlardır.”⁸

Ne var ki, bütün dünyayı birkaç kez yok edebilecek nükleer silahlara sahip bir süper gücün, topyekûn savaş ve askeri işgal olmaksızın gerçekleşen yıkımı, en azından bütünüyle emperyalist müdahalelere bağlanamaz. Ülkenin muazzam denebilecek iç güvenlik ağı ve muhalifleri akıl hastası kabul edip psikiyatri servislerinde tedaviye almak dâhil içeriye yönelik uygulanan her türden şiddet aracı düşünüldüğünde, çöküşün dinamikleri salt emperyalizmin içerideki ajanlarına da havale edilemez.

“Kapitalist restorasyonu burjuvazi ve toprak sahipleri mi gerçekleştirmişti?” sorusunun abesle iştigal olduğu açıktır; tasfiye edilmelerinin üzerinden yarım asırdan fazla geçmiş, “olmayan” bir sınıftan

7 George Kennan, “The Sources of Soviet Conduct,” *Foreign Affairs*, C. 25, S. 4, Temmuz 1947, s. 566-582.

8 Zbigniew Brzezinski, *Second Chance: Three Presidents and the Crisis of American Superpower*, New York: Basic Books, 2007, s. 18.

böylesi bir mucize gerçekleştirmiş olmasını beklemek, ona ve kapitalizmle ilahi bir kudret atfetmek olur.

Bu noktada trajikomik bir “direnış”i kaydetmek gerekir: 1991’in 18-19 Ağustos’unda, isimleri değil ama resmî konumları –yani parti-devlet yönetimindeki unvanları– anlamlı Devlet Olağanüstü Hal Komitesi üyesi sekiz kişi (Devlet Başkanı Yardımcısı, Başbakan, KGB Başkanı, Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı, Devlet Başkanlığı Savunma Konseyi Birinci Başkan Yardımcısı, Köylü Birliği Başkanı ile Devlet Teşebbüsleri ve Sanayi, Ulaştırma ve İletişim İşleri Başkanı) bir darbeye kalkıştı. Fiyasko düzeyindeki bu girişim yirmi dört saat içinde –bastırılmadı!– kendiliğinden buharlaştı.

Bu durumda şu temel soru sorulmalıdır: “Yerini gönüllü olarak başka bir sınıfa” bırakan, proletaryanın kendisi olabilir mi? Stalin’in sözünü ettiği “tarihte örneği olmayan” garabeti Sovyet proletaryasının üzerine yıkmak doğru mudur?

Bu soruya gizemli kapıları açan anahtar niteliğindeki yanıt, ancak tarihte görülmemiş ve “işçi sınıfına özgü” bir “sınıfsal intihar” olgusu icat edilerek oluşturulabilir. Böyle bir keşif henüz yapılabilmemiş değil. Dolayısıyla bu bilim dışı ve anti-Marksist iftira, analiz dışı bırakılabilir.

Öyleyse, yine Stalin’in saptamasından hareketle, “Acaba proletarya iktidarda değil miydi ve korumaya geçecek ayrıcalıklı konumu ve düzeni yok muydu?” sorusuna yanıt aramak daha akılcı ve gerçekçi bir yaklaşım olabilir.

Bu noktada soruları yinelemek ve hatta çoğaltmak gerekir: Bu yıkım sürecinde, yönetici sınıf olan proletarya neden hiçbir yerde direnmedi? Bir yönetici sınıfın direnmesi beklenirken neden tam tersine bizzat yıkımda yer aldı? Acaba proletarya hiç *yönetici sınıf* olmamış mıydı? Proletarya, Lenin zamanındaki siyasal iktidarında pek çok alanda başka sınıf ve tabakalarla paylaşmak zorunda kaldığı iktidar gücünü, başat yönetici sınıf olma özelliğini sonraki süreçte tümünden yitirmiş miydi? Öyleyse bu süreç ne zaman ve nasıl başlamıştı? İktidarı kimler gasp etmişti? Tasfiye edilmiş burjuvazi ve kalıntıları mı hortlamıştı? Nasıl ve hangi kılıklarda? Köylüler ve entelijansiya

ortaklığı yıkıp iktidara el mi koymuştu? “Bütün halkın devleti”ni halk neden ve nasıl yıkmıştı?

Yanıt ve hareket noktası şu çıplak gerçekte gizlidir: Olguların ve dünyanın gözü önünde, televizyonlarda naklen yayınlanan gelişmelerin açıkça gösterdiği gibi, Sovyetler Birliği tepeden, yönetenler eliyle yıkıldı. Stalin kuşağı kadrolar, onların çocukları ve torunları, proleter ya da yoksul köylü kökenli Komünist Parti üyesi o kuşak ülkeyi yönetirken, bunların önemli bir bölümüyle birlikte doğrudan halk güçleri ve (Stalin’in deyişiyle daha 1930’larda “sömürü boyunduruğundan kurtulmuş, sınıf çatışmalarına yabancı”) emekçiler de önce rejimden desteklerini çekti, zamanla da düzene karşı çıkma noktasına geldi. İşte bu uzun sürecin sonunda desteksiz kalan düzen, doğrudan yönetim katından yıkıldı. Sovyetler Birliği aşağıdan, yönetilenden desteksiz kaldı ve sonunda fiilen tepeden, yönetim katından yıkıma uğratıldı. Bir başka ifadeyle Sovyetler Birliği aslında yıkılmadı; kendi kendini yok etti, yöneticileri ya da daha doğrusu “sahipleri” tarafından ortadan kaldırıldı.

Bu yıkıcı iktidar esas olarak 1930’larda, eski Bolşevik kadroların kanlı tasfiyesi eşliğinde tepeden oluşturulmuştu. Tarihte örneği olmayan bir devrim sonrası geçiş ve inşa düzeni, iktidardaki kadroların yönetiminde ve kendine özgü dinamiklerle, SSCB’den günümüz Rusya’sına ve ondan kopmuş devletlere dönüştü. Geçiş ve inşa süreci, aynı kadroların iktidarı altında bildik kapitalist yapılanmalara ulaşarak sona erdi.

Bu realiteyi reddetmek, gözden kaçırmaya çalışmak ya da inkârâ kalkışmak sadece gerçeğe ihanet suçunu işlemek değildir; aynı zamanda sınıfsız toplum hülyası temelinde geleceğe olan umutla birlikte işçi sınıfı, emekçiler ve halklar için krizden çıkış ve sosyalizmin yeniden yükselişi arayışını da sabote etmek demektir.

Temel amaç Sovyetler Birliği’nin yok oluşunun ardındaki nedenleri saptamak olunca, araştırmanın yönünü ve dayanak noktalarını doğru belirlemek temel bir gereklilik olarak öne çıkıyor.

Burjuva dünyasındaki başat görüş, Çöküş’ün nedenlerine ilişkin arayışa Marx ile başlanmasını zorunlu görmektedir, çünkü temel

yanlılık –teorik-yöntemsel hatalar, gerçeklikle uyumsuzluk ve işçi sınıfına atfedilen misyon dâhil– ütopyanın bizzat kendisindeki olanaksızlık olarak Marksizmin içinde mevcuttur. Bu dünyanın daha küçük bir kesimine göreyse, büyük iflasın kökenlerini anlamak için Lenin'den başlamak gerekir, çünkü çöken o modeldir: devrimin coğrafyasından pratiğine, teorik kavrayıştan örgütlenme ve inşa modeline kaçınılmaz olarak çöken Leninist tezlerin baştan sakat projesidir.

Marx ile Engels'i süreçteki başarısızlığa ve yıkıma karıştıranın hiçbir dayanağı yok. Bu türden bir gelişmeyi araştırmaya onlardan başlamak hem izah edilemez bir çelişki hem de bir aymazlıktır; daha doğrusu saçmalıktır. Lenin'e gelince... O devrimi yaptı, İç Savaşı yönetti, SSCB'yi kurdu ve ülke “sosyalizme geçiş aşaması”ndayken hayata veda etti. Ölüm döşeginde de eksiklikleri işaret etmiş, yanlıslara dikkat çekmiş, kapsamlı eleştiriler yapmış; doğru yol ve yöntemi eşine az rastlanır bir dirayet ve sezgiyle net biçimde göstermişti. Son yazı ve konuşmalarıyla yaptığı müdahaleler, müthiş tespit, öngörü ve derslerle doluydu ve yaşamsal önemdeydi; yıkımın tohumlarının ekilmekte olduğunu görmüş, uyarılarını yapmıştı. Dolayısıyla ona ancak “ders çıkarmak” için dönülebilir. Bu dönüş, kuşkusuz Marx ve Engels için de geçerlidir.

Marx ile Engels'i anarşistler de süreçteki başarısızlığa ortak etmeye eğilimlidir. Onların çıkış noktası Bakunin'den mirastır: “Devlet gücünün, bir iktidarın, onun herhangi formunun, doğası ve konumu gereği, halktan ayrı ve onun üzerinde konumlanması [zorunluluğu]”ndan hareket eden Bakunin'e göre, bütün proleterler devletin başına geçemeyeceğine göre, göreve özgür seçimle de gelseler, yürütme erkindeki “ayrıcılık azınlık ... işçi olmaktan çıkacak ve bütün sıradan işçi dünyasına devlet sisteminin tepe noktalarından bakmaya başlayacaktır. Halkı değil, kendilerinin ve halkı yönetme iddialarının temsilcisi olacaklardır.”⁹

9 Mikhail Bakunin, *Statism and Anarchy*, 1873; *Bakunin on Anarchy*, çev. ve haz. Sam Dolgoff, New York: Alfred A. Knopf, 1971. Marx'ın yanıtı için bkz. Karl Marx, *Conspectus of Bakunin's Statism and Anarchy*, Nisan 1874-Ocak 1875; Letopisi Marksizma, 1926. Bakunin'in kitabının Türkçe çevirisi için bkz. *Devlet ve Anarşi*, çev. Murat Uyurkulak, İstanbul: Öteki Yayınevi, 1998, s. 288.

Marksist solun önemli bir bölümünde arayışa Kruşçev ile başlamak, sarsılmaz ve tartışılmaz amentü niteliğindeydi, hatta uzun süre devrimciliğin göstergesi ve ölçütü sayıldı. Söz konusu inanış bugün de, daha küçük ölçekte de olsa, etkili bir biçimde sürüyor. Bu kolaycı zihniyet dışında, eskinin “resmi” komünist partilerinin kalıntıları için Gorbaçov ile başlamak ve bitirmek, can sıkıcı konuyu kapatmaya yetmektedir. Solda esas olarak Troçki ile anılan ama kendi içinde teşhis ve tedavide derinden bölünmüş/ayrışmış Troçkist hareket dışında, iki arada kalmış utangaç Maocu eleştirilerden de söz etmek mümkündür.

Bu çalışmanın tezine göreyse, Büyük Çöküş’ü anlamaya ve çözümlmeye çalışmak, rotayı Stalin’e kırmayı gerektiriyor.

* * *

Sovyetler Birliği’nin uzun bir çürüme sonrasında yıkılması gerçeğinden yola çıkarak çöküşün başlangıcı, düzenin rotası, yıkıma giden sürecin kendisi ve yapının niteliği anlaşılabilir. Marx, *Grundrisse*’de şöyle demektedir: “İnsan anatomisi de maymun anatomisinin bir aynasıdır. ... Alt hayvan türlerinde gizli, daha ileri gelişme yönündeki imaların anlaşılması ancak daha ileri gelişim aşaması bir kez bilindikten sonra mümkündür. ... Tarihi gelişim ve ilerleme denen nesne genel olarak, en son biçimin kendisinden önce gelenleri kendisine doğru tırmanan basamaklar olarak görmesi olgusuna dayanır.”¹⁰ Buradan hareketle, Lev Vigotski yönteme ilişkin şöyle yazıyor: “Belirli bir gelişim aşaması ve sürecin kendisi ancak o sürecin bitim noktasını, sonucunu, gittiği yönü ve gelişerek büründüğü biçimi bildiğimiz zaman tam olarak anlaşılabilir. ... Yolun sonuna ulaşıncaya, farklı aşamaların içerdiği anlamın yanı sıra, yolun kendisini de bütünlüğü içinde daha kolay anlayabiliriz.”¹¹ Çözümlemeye ve arayışa, yıkımın ölümcül tohumlarının ekildiği dönemi, başlangıcını, gireceği yola açılan ilk kavşağı atlayarak sonraki ara aşamalardan başlamak, gerçeğe ulaş-

10 Karl Marx, *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, çev. Sevan Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları, 1979, s. 176-177.

11 Lev Vigotski, *Psikolojideki Krizin Tarihsel Anlamı: Yöntembilimsel Bir İnceleme*, çev. Şükrü Alpagut, İstanbul: Yordam Kitap, 2021, s. 32-33.

mayı engeller. O zaman çöküşün gerçekliği, biçimi ve niteliği de tam kavranamaz. Yolun sonundaki karanlık ancak başlangıç, kavşaklar, ara duraklar, bütün rota ve yapının bütünü aydınlandığında tam görünür hale gelir ve o zaman hem geçmişe hem de geleceğe ışık tutar.

Pek çoklarının yaptığı gibi Stalin'i atlayarak Kruşçev veya Brejnev'e dönmek, arayış sorumluluğundan kaçmanın ötesinde bir aymazlıktır. Yıkımın tohumları somut olarak oralarda bulunduğu da çözümlemenin merkezine onlar oturtulabilir. Onların yıkım sürecinin başlangıcında mı, devamında mı yer aldığı ise ancak Lenin sonrasında başlayarak sürecin çözümlemesiyle ortaya çıkabilir.

Düzenin çarpıklıklarına –örneğin bürokrasiye, yolsuzluklara, kadroların politik eğitimine vb.– pek çok konuda dönemin üst düzey politikacılarının –Troçki, Buharin, Zinoviyev ya da Kamenev'in ve taraftarlarının– eleştirilerinin benzerlerini Stalin'de de görmek mümkündür. Aralarında teşhiste ve hatta çözüm önerilerinde benzerlikler de az değil. İktidar mücadelesinde Stalin –Troçki hariç– her biriyle ittifaklar da kurdu. Dolayısıyla asıl sorun söylemde değil eylemde, teorik konumlanmada değil pratikte, icraattadır. Ötekiler, nihai ayrılıklardan sonra hiç yönetmediler. Dolayısıyla iktidar mücadelesini kazanmış olsalardı ne yaparlardı, bilemiyoruz. Yanıt arayışına Stalin ile başlamanın kaçınılmazlığı bu bakımdan da ortadadır: O yönetti! Kısa süreli göstermelik ittifaklar dışında büyük oranda, mümkün olduğunca tek adam olarak ve uzun süre yönetti. Bu durumda Stalin'i arayışın merkezine koymak ve onu eleştirmek, eski Bolşevikler arası mücadelede taraf tutmak ve bir tarafı kayırmak ya da savunmak anlamına gelmiyor.

Burada bir noktaya daha dikkat çekmek gerekiyor. Literatürde bugün de Troçki, genel olarak iktidar kavgasında Stalin ekibinden kalma sıfatlar ile “sol”, Buharin ise “sağ” sapma olarak ele alınıyor. Stalin ve bürokrasisi ise “merkez” diye yerleştiriliyor denkleme. Zinoviyev-Kamenev ekibi ise ittifaklarına göre “sağ” ya da “sol”a eklemelendiriliyor. Bu sınıflandırma, yapay ve kolaycı bir yaklaşımın bütünüyle yanlış formülasyonudur. Üstünkörü ve bilim dışı bir geçiştirmeyle, çeşitli saflaşma safhalarında, özüne bakmadan ve tam olarak

tanımlanmadan, “radikal-sert” diye algılanan önlem ve politikaları önerenler “sol”, “yumuşak” geçişlerle tedrici yollar önerenlerse “sağ” olarak nitelendiriliyor. Oysa taraflar bakımından mesele “sağ ya da sol” değil, iktidar kavgasıydı; öne çıkan tavırlar ve konumlar, özel durumların ve güç dengelerinin hesaplanmasından çıkıyordu. Öne çıkanlardan Zinovyev ile Kamenev, ilkesel ve programatik farklılıklardan ziyade iktidar konumlarının devamı bağlamında yer almışlardı iç kavgada. “Sol”dan Troçki ile “sağ”dan Buharin ise benzer yol ve yöntemlerle de beslemişlerdi güç kavgalarını.

Stalin ve (bürokratik) ekibiye hiç merkezde olmadı, iktidar mücadelesinde her kanatla çalıştı. Önce Troçki’ye karşı Zinovyev, Kamenev ve Buharin’le iş tuttu; ardından Buharin ekibiyle tam bir işbirliği içinde “sol muhalefet” ilan ettikleri Zinovyev-Kamenev ve Ryutin gibi irili ufaklı muhaliflerini ezdiler. Sonra, “sol muhalefet” ya da “sol sapma” diye süsledikleri iddialarla Buharin ekibini tasfiye ettiler. En sonunda da arkasına etkin kimi Troçkistleri alarak Buharin’e yönelip, uluslararası devrim hassasiyetini dışlayarak, onun programının kilit “birikim” yöntemini neredeyse birebir uyguladılar. “Merkez” denilen, özünde, oluşmaya başlayan egemen sosyal tabakanın sistemdeki ayrıcalıklı konumunu tanımlıyordu yalnızca; toplumsal hayatın, ekonominin, siyasetin ve nihayet devletin merkezindeki-lerdi, yani tepe noktalarını fethetmiş olanlardı.

Bu süreçte, bütün bu tanım ve sınıflandırmalarda “Leninizm” kavramını hiç kullanmamak gerekir. Bu iktidar kavgasının oportünizmi ve ilkesizliği içinde, bu güç ve ikbal yarışında, “Leninizm” salt kullanışlı bir araca indirgenmişti tepedeki kavgacıların tamamınca.

Devlet ve parti içinde yuvalanmış bürokratik unsur, arka planda bizzat kendisi bir taraf olarak iktidar mücadelesinde yer almıştı. Lenin’in son zamanlarda üzerinde durup komünistleri uyardığı olumsuzluklar; işçi sınıfının çalkantılı süreçler içinde kan kaybedip nitel ve nicel olarak yıkıma uğraması, bürokratikleşme ile kariyerizmin parti ve devlete sızması, ideolojik kaymalar, kırılmalar ve çarpılmalar; bunların yanı sıra Rusya gibi geri kalmış bir coğrafyada dünya devrimine ilişkin umutların söndüğü ve zorunlu olarak bir tür devlet kapitaliz-

mine (NEP) geri çekilme zorunluluğu –hep birlikte– geçiş sürecinin geriye, kapitalizmin restorasyonuna ya da ileriye, sosyalist inşaya açık hale gelmesi demektir. Sorun şu noktada düğümlenmekteydi: Bunlara karşı nasıl tavır alınacak, ne yapılacaktı? Lenin'in önerdiği gibi devrimci bir topyekûn mücadele mi verilecekti, işler oluruna bırakılıp bir tür teslimiyet çizgisinde mi saf tutulacaktı yoksa bu olumsuz akıntı üzerinde yeni bir yola girilerek yeniden belirlenmiş hedeflere yelken mi açılacak, bu temel üzerinde yeni bir iktidarın, rejimin, düzen ve sistemin temelleri atılarak inşaya mı yönelinecekti? 1917'nin devrim tohumlarının çiçeklenmesi mi gerçekleşecekti; yeni, başka, sosyalizm bakımından zehirli tohumlar atılıp bunların hasadına mı yatırım yapılacaktı? Lenin'in ölümünden sonra partinin önündeki tarihsel sınav ve tercih buydu. Ülkenin sosyoekonomik altyapısı her ikisine de açıldı. Üstyapıysa, geriye gidişe olanak tanıyacak ölçüde bozulma sürecindeydi.

İktidar içinde, günü ve gücü kurtarmaya odaklanmış oportünist yaklaşımların, yani politikasızlığın kısıracında kariyer kavgasına girenler vardı. İkinci olarak, akıntıya karşı kürek çekmenin girdabında iktidar arayan maceracılar söz konusuydu. Mevcut durumun devamının getirdiği istikrar zemininde belirsiz geleceğe sürüklenmeyi istemeyen, huzur arayanlar da vardı. Ve nihayet, Rusya'yı ayağa kaldırarak yeni yolda, bambaşka hedeflere yürümenin hesabını yapanlar vardı. Kadro yapısının, yani parti ve devlet bürokrasisinin tabanında; yorulmuş, umudunu kesmiş, istikrar ve güvence arayan, ülkeyi kalkındırıp güçlendirerek klasik kodlar içinde bir iç ve dış politikaya yönelmek isteyenler azımsanamayacak kadar çoktu ve etkiliydi. Bunlar, karşıdakilerin bir bölümünü, emperyalist savaş yenilgisinin devamını getirecek, içerideki istikrarsızlığı artıracak, güven ve rahatlığı mahvedecek “iç-dış savaş kışkırtıcısı maceracılar” olarak damgalıyorlardı. Bir başka tarafıysa NEP ürünü yeni güç odaklarını, ülkeyi Batı karşısında zayıf ve bağımlı bir konumda süründürecek politikaları savunan teslimiyetçiler-işbirlikçiler olarak yaftalıyorlardı. Bunların sorunu NEP'i aşmak değil, ona teslim olmaktı; bu da yeni güç ve iktidar odaklarının yeşermesiyle birlikte bir

kariyer tehdidinin taşıyıcılarına dönüşmeleri anlamına geliyordu. Yeni yol ise Leninizmde (sosyalist inşada) değil, o meşruiyet mirası ve vesayeti içinde klasik çözümü bulmak, devlet zoruyla istikrarı sağlayıp eldeki gücü sağlama bağlamak ve bir an önce kalkınma-modernleşme hamlesini tepeden bir balyozla dayatmaktı. Başka kurtuluş yoktu; millet için de, devlet için de, kendileri için de. Troçki, Zinovyev-Kamenev ikilisi ve Buharin ile özdeşleşmiş odaklar bu hedefin önündeki düşmanlar olarak görülüyor; ancak ölümcül darbelerle bunlardan kurtulunabileceğinin hesapları yapıyordu. Tek eksikleri kendi cenahlarında bir liderdi. Onunla bürokrasi arasında kurulacak bir bağ, bir ittifak belirleyici olacaktı; Rusya Ana'nın da, iktidar-güç-kariyer meyvelerinin yeni yeni tadına varılmaya başlandığı ışıltılı dünyanın da geleceği buna bağlıydı. Millet ve Devlet'i kurtaracak modern güçler; ayaktakımının, kültürsüz ve ham işçinin, özellikle de toplumun geriliğinin yaşayan simgesi ve nedeni olan köylünün, "cahil yığınların" işlemeyen ittifakının krizine bırakılamazdı. Çelikten bir kılıçla düğüm parçalanmalıydı. Lenin'in hayal evreninden kopmanın, kendilerini de bir zamanlar anaforuna çekmiş devrim-sosyalizm-sınıfsız toplum hülyasından gerçeklerin dünyasına dönmenin vakti gelmişti. Bu yeni yolda Lenin'in bayrağını sallayarak yürümenin bir zararı yoktu; bu, sıkı politik gerçekçiliklerine uyan gevşek bir pragmatizmdi.

Nihayetinde, bürokratik aygıtın içgüdüsel eğilimleriyle örtüşen bu politika yeni kadrolarla da beslenince kazanan taraf belirlenmiş oldu. Stalin'in mutlak iktidarı böyle doğdu.

Muazzam nesnel ve öznel iç ve dış sorunlarla kuşatılmışken sosyalizmin inşası (ve iktidarın sürdürülebilmesi) için değişik, birbirleriyle çelişen, hayati sonuçlar doğuracak ayrı yolların aranması ve önerilmesi kaçınılmazdı. Farklı yol ve yöntemler önerenler bakımından bütün öteki yol ve yöntemler sosyalizmin inşası açısından ölümcül sonuçlar doğuracak yanlışlardı. Bu bakımdan tartışmanın zorunlu olduğu kadar çok sert geçmesi de kaçınılmazdı. Bu tartışma, doğal olduğu kadar sağlıklı da olabilirdi. Ne var ki tartışmayı bozan, ortamı zehirleyen, atmosferi bulanıklaştıran başka girdiler

de söz konusuydu. Bunlar; iktidar hırsından kariyerizme, bürokratik sabotajdan her tür yıkıcılığa, bencillikten çıkarıcılığa, geleneksel ve aynı zamanda toplumsal demokratik hoşgörü ve kültürel altyapı eksikliğine, hile ve desiseden şiddet ve teröre uzanmaktaydı. Aktörler ve taraflar bu bakımdan acımasız ve çoklukla ilkesizdiler. Trajedi de buradan başlamaktaydı.

Geçerken şu not kaydedilmeli: “İktidar bozar, mutlak iktidar daha da bozar” tespitinden yola çıkarak diyebiliriz ki, devrimden sonra belli aşamalarda iktidar saflarında bulunmuş Troçki, Zinovyev, Kamenev, Buharin gibi isimler de Lenin sonrası gidişattan derece derece sorumludur. Daha ileri giderek şu da söylenebilir: İnfaz edilen Politbüro üyeleri Buharin, Zinovyev, Kamenev, Başbakan Rykov, İçişleri Komiserleri (NKVD) Yagoda ve Yezhov, Ordu Başkomutanı Mareşal Tuhaçevski ve nicelerinin, kendileri henüz yönetim katlarındayken, tasfiye edilen yoldaşlarına reva görülen haksızlıkları, şiddeti, kabul edilemez yöntemleri ve sonunda da infazları destekledikleri, suç ortaklığı yaptıkları, hatta her şeyi fiilen örgütleyip bizzat uyguladıkları biliniyor. Geç kalmış olsa da istisnai bir örnek olarak Mareşal Tuhaçevski'nin yargılanırken söyledikleri çok şey anlatıyor:

Ve nihayet, sen Ulrikh, sen Shaposhnikov, sen Bliukher ve sen Budenny; sizler de dâhil olmak üzere yurttaş yargıçlar, hem sizin hem de burada mahkûm sıralarında oturan bizlerin suç çemberiyle ilişkili olduğumuzu bilmenizi istiyorum. Bütün bunları görmek ve sessiz kalmak suçtur. Bunca yıldır baktık ve sessiz kaldık. Ve bunun için hem siz hem de biz, hepimiz infaz edilmeyi hak ediyoruz.¹²

Tasfiyeye uğrayan üst düzey kadroların neredeyse tamamı, daha alttaki binlerce partili gibi, sadece sıra kendilerine geldiğinde sosyalist hukuk, yoldaş dayanışması, demokrasi, düşünce özgürlüğü ve merhamet gibi değerleri anımsadılar. Bu bakımdan, Eski Tüfeklerin de, özellikle yetkili-sorumlu mevkidekilerin, sayılamayacak kadar çok yoldaşı ve hülyaya sadık emekçi yurttaş öldürülürken insani ve

12 Aktaran Robert C. Tucker, *Stalin in Power: The Revolution from Above, 1928-1941*, New York: W.W. Norton & Co., 1990, s. 440.

ahlaki bakımdan çoğunlukla çok kötü bir sınav verdikleri kesindir. Süreç içinde sıraları geldiğinde, bu kadroların büyük bölümü dik durmayı dahi becerememiş, her türlü aşağılanmayı kabullenerek af ve merhamet dilenmiş, cellatlarına yeniden her türden hizmete hazır olduklarını beyan etmişlerdir. Çocukların ve eşlerin fiilen rehin alındığı bir ortamda şantaj terörünün ve fiziki-psikolojik işkencenin etkisi göz önüne alındığında bile, özellikle siyasi rakiplerinin kanlı tasfiyesinde aktif karar verici olarak yer alanların hoşgörü hak ettiklerini düşünmenin güçlüğü yanında, bütün bu üst yönetici kadronun devasa sorunların yaratılmasındaki ciddi paylarını inkâr etmek de yanıt arayışını ve çözümlemeyi baştan sakatlar, bizi yanlış yönlere sevk eder.

Sonuçta, bütün “ötekiler”le ilgili ne düşünürsek düşünelim, sorun önemli bölümünün yaptığı gibi, suçu bütünüyle kişilere –hem de Stalin’in gaddarca tasfiye ettikleri ile onun özenle ve özellikle seçip yükselttiği Kruşçev, Brejnev, Kosigin, Suslov gibi yöneticilere– bağlama kolaycılığından (ya da önyargısından) kaçınarak çözümlemeye çalışmalıyız eldeki sorunu. İç ve dış nesnel-yapısal koşulları dikkate almadan, çözümlemeye kişilerden başlamak, insanı içinden çıkılmaz labirentlerde kaybolmaktan başka bir sonuca götürmez. Elbette buradan da kişileri veya grupları; politika, taktik ve stratejilerin karar vericilerini ve taşıyıcılarını aklamaya sıçrayamayız. Bu Şark kurnazlığı, tüccar uyanıklığı olur ki, sadece günü kurtarıp geleceği yitirmeye yol açar.

Elbette bu noktada devasa ülkenin sadece merkezine bakmak eksik olur. İyi tanıdığımız yakın bir parçadan örnekle devam edebiliriz: En geç 1941 yılından başlayarak emniyet-istihbarat aygıtı içinde yetiştirilen Stalin kadrolarından “devrimci Marksist-Leninist-Stalinist” Haydar Aliyev, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Politbüro üyeliği ile KGB orgeneralliğine kadar yükseldi ve kirli aparat prangasının Azerbaycan halkası oldu. Bu personelin bir gecede ansızın milliyetçi-devletçi kapitalizm yeminlisi bir yöneticiye dönüşmesi tesadüf değil, on yıllar içinde örülmüş ağır kaçınılmaz hükmünü icra etmeydi. O zamanlar bir basın toplantısında, bir muhabirin “İnsanda

ansızın böyle değişim olabilir mi?” sorusuna yüzünde pişkin bir sırıtmayla, “Olur olur,” diye yanıt verip yarım asrı aşkın yaşam öyküsünü öylece kestirip attığını anımsıyorum. Sadece Azerbaycan’da değil, her sosyalist cumhuriyette kariyerlerine Marksist-Leninist-Stalinist kadrolar olarak başlayan “devrimci öncüler”, Sovyet iktidarından yeni burjuva diktasına geçişi yöneten kişiler oldular. İnsan düşünmeden edemiyor: İşler farklı gelişseydi, SSCB yıkılmasaydı, Azerbaycan Komsomol Birinci Sekreterliğinden gelme oğul Aliyev, şimdi Bakü’deki en büyük Stalin heykeli önünde her gün günah çıkarıyor olacaktı ve dünyanın dört bir yanında milyonlarca komünist, bu tipleri insanlığı sınıfsız topluma götüren öncüler olarak kutsayacaktı. Acımasız bir aldatma, hazin bir aldanma böylece sürüp gidecekti.

Düzene ve onun yönetici elitine bir bütün olarak bakıldığında bir çıplak gerçek ortadadır: Yokluklarla örülmüş çileli bir hayattan gelip aristokratların, devasa toprakların sahibi ağaların, büyük burjuva baronların *daçalarına* yerleşip namlularla korunan debdebede, kaderleri iki dudakları arasına sıkışmış milyonların yaşamını öğüten yeni efendilerin çürümeleri kaçınılmazdı. Paranın dahi kendileri için anlamını yitirip fiilen tedavülden kalktığı bir ortamda üreticilere sınıfsız toplum ütopyası pazarlayanların, müptelası oldukları güç ve iktidar için yapmayacakları yoktu. Birbirlerini acımasızca yediler ve sonunda eşyanın tabiatına uygun olarak biri ayakta kaldı. Geride kalanların tek seçeneği, boyun eğerek paylarına düşen dünya nimetlerine razı olmaktı. Yeni düzende kârın maksimizasyonunun yolu “suç ortaklığı”ndan geçmekteydi. Burada da yatırımın riski elbette vardı. Bedel, yaşamın kendisiydi; kapitalizmdeki “iflas”, burada “infaz” olmuştu.

* * *

Proletarya iktidarının parti-devlet diktatörlüğüne dönüşmesinin hazin sonucudur tarihin ilk işçi-köylü devletinin yıkılması.

Bütün bu söylenenlerin ışığında arayışa, önyargılardan azade ve peşin hükümlerden etkilenmeden Stalin dönemi ile başlamak gerekiyor.